

Şoförlüğü de ben orada, taburdaki çiplerden birinde öğrenmiştim. Ama, çocukluk yıllarımdaki bu heves çok geçmeden sönmüştü. Şimdiyse ne ehliyetim var, ne arabam, ne de araba almaya niyetim.

Bilmem hâlâ öyle midir, Sarıkamış'ta o yıllarda asker sayısı hayli çoktu. Kışın yapılan tatbikatlarda, askerler, buzdan kulübeler yaparlardı. Böyle kulübelere birinde, bir bardak limonata içtiğimi hatırlıyorum. Limonata deyince de aklıma babamın limonata yapması geldi. Kazak biri olarak tanınan ve yumurta kırmayı bile bilmeyen bir adamın limonata yapması, doğrusu

çok tuhaf! Acaba neden? Limonatayı annemin günü için yapmıştı. Sanırım annem, kabul günü için çay gibi sıradan bir içecekten farklı bir şey ikram etmek istemişti de ondan. Zaten, o yıllarda ne meyveli gazozlar ne meyve suları ne de kolalar vardı. Bir tek gazozu bilirdik. Herhâlde o sıralar subayların maddî durumları, onu bile sunmaya yeterli değildi ki çözümü limonata buldu. Her nasılsa öğrendiği ve yapmaktan kaçınmadığı limonata! Bana yine de çok tuhaf geliyor! Babam ve limonata yapmak! Zaten hatırladığım, mutfakla ilgili utanılacak (!) tek vukuatı da bu.

"Bir yurdum en değerli varlığı, yurttaşlar arasında ulusal birlik, iyi geçinme ve çalışkanlık duygusu ile kabiliyetlerinin olgunluğudur. Türk milletinin idaresinde ve muhafazasında milli birlik, milli duygu, milli kültür en yüksekte göz diktiğimiz idealdir."

Mustafa Kemal Atatürk

Lügat-ı Nâci Ne Dereceye Kadar
Muallim Nâci'nindir?

Prof. Dr. Kâzım YETİŞ

Türkçe, dünyanın en eski dillerinden birisi olmasına rağmen dil bilgisi ve sözlüğü bir hayli ihmal edilmiştir. Gerçi daha XI. yüzyılda *Divanü Lügat-it-Türk* gibi dev bir eserle karşılaşırız. Fakat buradaki maksat Türkçenin sözlüğünü yapmak olmadığı için anılan eseri ve ondan sonra meydana getirilmiş Türkçe-Arapça, Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe, Türkçe-Farsça sözlükleri ayrı değerlendirmek gerekir.

Türkçenin müstakilen düşünülmesi, ancak XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında gerçekleşecektir. Aslında yüzyıllar içinde Türkçenin öğretilmesi, en azından altı asırlık Osmanlı döneminde, mahiyeti farklı olduğu için enderun mektebini bir tarafa bırakırsak, dönemlerinin en başta gelen eğitim ve öğretim kurumları olan medreselerde okutulup okutulmaması hakkında sağlıklı bilgilere sahip değiliz. Ancak medrese programlarında Türkçe öğretiminin yer almadığını söylemek yanlış olmaz. Nitekim bu dönemde Esat Efendinin *Lehçetü'l-Lügateyn*'ini bir tarafa bırakırsak Türkçenin ne sözlüğü ne de grameri yapılabilmektedir. Tekrar edelim *Divanü Lügat-it-Türk* ve *Müeyyiretü'l-Ulüm*'un mahiyetleri tamamen farklıdır. Yıllardır Türkçe'de gerçekten büyük eserler meydana getirilmiş, büyük şahsiyetler yetişmiş, ancak bir alet olarak çok başarılı bir şekilde kullanılan dil üzerinde, yani bizzat dilin kendisi üzerinde pek düşünülmemiştir. Ancak Tanzimat'tan sonra daha başka bir söyleyişle XIX. yüzyılın ikinci yarısında çeşitli cepheleriyle dil üzerinde durulmaya başlanmıştır.

Yenileşme devri Türk edebiyatının ilk önemli ismi Şinasi'nin bir sözlük çalışması var, fakat hakkında fazla bir bilgimiz yok. Kendisi sözlük çalışması yapmasa da sözlük üzerinde duran, düşünen, fikir yürüten bilindiği gibi Namık Kemal'dir. Namık Kemal'in, "Lisân-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir" makalesinde, edebiyatımızın ıslahı için şart koştuğu maddelerden biri Türkçenin gramerinin, diğeri de sözlüğünün yapılmasıdır. Burada maksat da önemlidir. Yazar, edebiyatımızın ıslahı için dilimizin sözlüğünün yapılmasını istemektedir.

Benim incelediğim baskısı, Çağrı Yayınları tarafından 1987 yılında tıpkı basımı yapılan nüshasıdır. Bu baskının sonunda, Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş'ın "Muallim Nâci ve Lûgatı" başlıklı bir yazısı vardır. Burada, Muallim Naci'nin hayatı, çalışmaları, dil ve edebiyat anlayışı üzerine bilgiler verilmiştir.³⁶

Sözlüğün başında, Kırkor Efendi'nin kaleminden çıkma "Mukaddime" yer alır. *Lûgat-i Nâci*'nin kısa sürede görmüş olduğu büyük ilgiden bahseden Kırkor Efendi, daha önceki baskılarında hareke esasına göre düzenlenmiş olan sözlüğün, aranan kelimelerin daha kolay bulunabilmesi için bu baskısında birleştirilerek harf sırasında sokulduğunu, bazı isimler ve kelimelerin eklenerek söz varlığının artırıldığını ifade etmiştir.

Mukaddime'nin ardından "İhtârât" başlığı gelmektedir. Burada, sözlüğe erbâb-ı kalem³⁷ arasında kullanılan veya kullanılmaya değer Arapça, Farsça ve yabancı dillerden alınmış kelimelerin en çok kullanılanlarının alındığı belirtilmektedir; yani diğer sözlüklerde olduğu gibi bütün Arapça-Farsça kelimeler, bu sözlüğe alınmamıştır.

Lûgat-i Nâci'de alıntı kelimelerin anlamları, kaynak dillerdeki kullanımlarına göre değil, Türkçedeki kullanımlarına göre verilmiş olup yazımlarında da dilimizdeki söylenişleri esas alınmıştır. Bu tutum, *Lûgat-i Nâci*'yi kendisinden önceki ve sonraki çalışmalardan farklı kılar.

Pek çok sözlükte olduğu gibi burada da Arapça müfred müennes (tekil diş) kelimeler, başka bir anlama gelmedikçe alınmamış, Farsça kurala göre oluşmuş birleşiklerde, birleşigi oluşturan unsurlar ister Arapça ister Farsça olsun, Farsça kabul edilmiştir.

³⁶ Faruk K. Timurtaş'ın verdiği bilgilerden Muallim Naci'nin asıl adının "Ömer" olduğunu ve hocası tarafından kendisine "Hulûsi" mahlasının verildiğini öğreniyoruz

³⁷ Yazarlar, edebiyatçılar.

Arapça çoğullar, tekillerle beraber gösterilmiş olup tekileri kullanılmayan çoğullar ve tekillerle, çoğullar arasında kullanım bakımından farklar belirtilmiştir. Farsça çoğullar ise, gerekmedikçe gösterilmemiştir.

Gerek görülmeyen sözler için örnek verilmemiş olup, nazma nesirden dah uygun gelen sözler için çoğunlukla manzum örnekler verilmiştir.

Lûgat-i Nâci'de verilen örneklerin çoğu, Muallim Naci'nin eserlerinden alınmakla birlikte, dönemin meşhur şahsiyetlerinin eserlerinden de örnekler verilmiş; ancak yazarı veya söyleyeni bilinmeyen örneklerin sonuna (y) kısaltması konulmuştur.

Muallim Naci, çağdaşı Şemseddin Sami'den ayrılarak alıntı kelimeleri dilimizdeki söylenişlerine göre sözlüğüne almış ve bunların hangi dilden geçtiğini belirtmiştir. Şemseddin Sami ise, Arapça-Farsça ve batı dillerinden alınma kelimeleri orijinal söylenişlerine göre sözlüğüne almış, bunların yazımlarını da ayrıç içinde vermiştir.

Sonunda *muhaffef yâ-i nisbî* bulunan kelimelere Arapça ve Farsça olması ihtimaline göre (ف - ع) kısaltmaları konmuştur.

Baskılarından bazıları şunlardır:

-İstanbul, Asır Matba'a ve Kütüb-hânesi, (1317) 1899, 3 + 1426 s.

-İstanbul, Asır Matba'ası, (1322) 1904, 2 + 819 s.

-İstanbul, Elif Ofset, 1978, 3 + 960 + 16 s. (tıpkı basım)

-İstanbul, Çağrı Yayınları, 1987, 4 + 960 + 16 s. (tıpkı basım)

*Lûgat-i Nazîmâ (*Fransızcadan Türkçeye Lûgat*)= Ali Nazîma, İstanbul, Kasbar Matba'ası, 1901, 8 + 1904 s.

*Lûgat-i Şâhidî= Şahidî (İbrahim Dede), İstanbul, Matba'a-i Âmire, (1264) 1847, 63 s.

-İstanbul, Dâr'ül-Ma'ârif, (1269) 1852, 63 s. (taş baskı)

-İstanbul, Top-hâne-i Âmire İstikhâm Alayları Litografya

LÜGAT-I NACİ'YE DAİR

Lügat-ı Naci, Muallim Naci'nin hazırlamaya başlayıp, Müstecabizade İsmet'in tamamladığı bir sözlüğün adıdır. Türkçe'nin tanınmış sözlüklerinden birisi olan bu sözlük devrinde önemli bir boşluğu doldurmuştur. *Lügat-i Naci*'nin çok sayıda baskısı yapılmış, sözlük, uzun süre Türkçe'nin önemli kaynak eserlerinden biri hüviyetini korumuştur. Günümüzde de bir başvuru kaynağı olarak kullanılan sözlüğün, Kâzım Yetiş'in ifadesiyle *üçte birinden fazlası hatta yarıya yakını Naci'nin elinden çıkmamıştır* (Yetiş, 2003; 419). O hâlde *Lügat-i Naci*'yi kim, ne zaman tamamlamıştır? Muallim Naci dışındaki isimlerin sözlüğün tamamlanmasında ne ölçüde katkıları olmuştur? Daha da önemlisi bu sözlük leksikoloji açısından bakıldığından nasıl bir eserdir? Bu sorular tam ve doğru bir şekilde cevaplandırılmadığı sürece, *Lügat-i Naci*'nin mahiyeti ortaya çıkmamış olacaktır..

Elimizde *Lügat-i Naci*'ye ait dört nüsha olduğunu ve bu nüshalardan hiçbirinde basım tarihi ve muharrir adı bulunmadığını belirtmek gerekir. Aynı eksiklik değişik sahalarda karşılaştığımız nüshalar için de geçerlidir. İlk olarak sözlüğün ilk baskısının ne zaman yapıldığına dair mevcut bilgileri gözden geçirelim: *Seyfettin Özege Kataloğunda Lügat-ı Naci*'nin basım tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur (Özege, 1980; 12). Prof. Dr. Celal Tarakçı, Muallim Naci üzerine yaptığı kapsamlı araştırmada, *Lügat-i Naci*'nin ilk baskısının 1308/1891'de 960 sayfa olarak yapıldığı bilgisini verir (Tarakçı, 1994; 42). Ömer Faruk Huyugüzel ve Prof. M. Sadi Çöğenli de Celal Tarakçı ile *Lügat-i Naci*'nin basım tarihi konusunda fikir birliği içindedir (1308/1891) (Huyugüzel, 2000; 290. Çöğenli, 2007). Abdullah Uçman ise basım tarihi olarak 1317/1900 tarihini vermiştir (Uçman, 1974; 35).

Burada Huyugüzel, Çöğenli ve Tarakçı'nın verdikleri tarihler, *Lügat-i Naci*'nin Muallim Naci hayattayken basılmış formalarında bulunan tarih olmalıdır. Yani 1308'de Muallim Naci, *Lügat Kitabı*'nın henüz ilk formalarını, en azından *fe* harfine kadarki formalarını yayımlamıştır. Nitekim 6 Safer 1307/2 Ekim 1889 tarihli *Sabah* gazetesinde *Edib-i şehîr Muallim Naci hazretlerinin âsâr-ı âlilerinden olan lügat kitabının otuzdördüncü formasının yayımlandığına dair bir ilân* (*Sabah*, nr. 34, 3 Ekim 1889; 4), Naci'nin bu eserin 34 formasını 1889'da tamamladığını göstermektedir. Naci 12 Nisan 1893'te vefat ettiğine göre, kalan 18 formayı da 1891'e kadar tamamlamış olmalıdır. Bu durum Abdullah Uçman'ın dışındaki araştırmacıların verdiği tarihin Naci formalarının yayımlandığı tarih olduğunu göstermektedir. Uçman'ın verdiği tarih ise *Lügat-i Naci*'nin Müstecabizade tarafından tamamlandığı tarihtir.